

Е. О. Бікулова

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УСТАНОВОК ЗА УМОВ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ

Загальна мета існуючого політичного процесу в Україні полягає у формуванні особливої системи поглядів, думок, соціально-політичних установок. Провідна ж ідея даної статті полягає у вивченні особливостей змін соціально-політичних установок за умов виборчої кампанії.

Ключові слова: установка, соціальна установка, соціально-політична установка, виборча кампанія, політична криза.

I. Вступ

Проблеми прояву соціально-політичних установок особистості стосуються того ряду питань суспільного розвитку, які ніколи не втратять свою актуальність саме тому, що вони відображають сутність, закономірності і особливості існуючого в суспільній свідомості механізму соціального наслідування, що забезпечує збереження та передачу новому поколінню соціально-політичного досвіду, норм та цінностей. Особливої значущості вивчення соціально-психологічних особливостей соціально-політичних установок особистості набуває в перехідних суспільствах, подібних сучасній Україні, де за умов системної політичної та економічної кризи трансформаційні процеси призвели до суттєвих змін базових характеристик та норм суспільного життя.

Сьогодні, за умов президентської виборчої кампанії, актуальними є практичні питання соціально-політичної стабільності суспільства, а також конструктивної спрямованості політичної активності особистості, яка певним чином базується на соціально-психологічних особливостях прояву соціально-політичних установок. Саме тому важливою є проблема вивчення динаміки змін особливостей прояву соціально-політичних установок особистості.

Соціально-політичні установки є основними компонентами масової свідомості, по особливостях прояву яких можна судити про пануючі актуальні тенденції. Саме у них відображається нормативно-ціннісний підхід різних груп населення і населення в цілому до діяльності політичних інститутів і організацій, всієї політичної системи, до принципів і норм її функціонування. Радикальні зміни в системі політичних цінностей, інтересів, установок здатні викликати стан напруженості в політичній свідомості. Своєчасне їх виявлення засобами соціальної психології має не тільки наукову, але і практично-політичну цінність.

Сутність поняття “соціальна установка” вивчалась широким колом вчених, зокрема, серед них: В.-А. Томас і Ф.-В. Знанецький, Л. Терстоун,

Р. Лікерт, Г. Олпорт, М. Сміт, М. Шеріф, Ч. Осгуд, Д. Майерс, Ж. Годфруа, а також А. Пратканіс і А. Грінвальд, Д. М. Узнадзе, В. О. Ядов, О. Г. Асмолов, Г. М. Андреева, С. Л. Рубінштейн, Ш. А. Надірашвілі.

II. Постановка завдання

– Здійснити теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення сутності поняття “соціальна установка” особистості.

– Проаналізувати психологічні особливості соціально-політичної ситуації в Україні за умов виборчої кампанії.

– Вивчити особливості змін соціально-політичних установок за умов виборчої кампанії.

III. Результати

Аналіз наукової літератури виявив неоднозначність підходів до трактування сутності поняття “соціальна установка”. Так, В.-А. Томас і Ф.-В. Знанецький розглядали соціальну установку як феномен соціальної психології. Л. Терстоун розробив один з перших методів вимірювання установок, який отримав назву методу рівних інтервалів або шкали інтервалів. Крім того, Л. Терстоун вперше заявив про наявність в структурі установки афективного компонента. Р. Лікерт запропонував свій метод виявлення установок — метод сумарних оцінок. Г. Олпорт встановив залежність аттитюда від минулого досвіду, а також наявність важливої регулятивної ролі аттитюда на поведінку людини. М. Сміт запропонував розділення структури установки на три компоненти: когнітивний, афективний, поведінковий. М. Шеріфом була розроблена теорія соціальних рішень, в якій розглядаються принципи формування і зміни установок. Ч. Осгуд створив новий метод вимірювання установок, що одержав назву техніки семантичних відмінностей.

Аналіз наукових джерел виявив той факт, що немає єдності у поглядах на сутність соціальної установки. Так, Д. Майерс визначає установку як сприятливу або несприятливу оціночну реакцію на будь-що або будь-кого. Таку ж точку зору висловлює і Ж. Годфруа. Іншої точки зору дотримуються А. Пратканіс і А. Грінвальд, згідно з їхньою думкою, установка — це оціночне відношення до будь-якого предмета або явища, про які у індивіда є певні знання [1, 2, 3].

Вітчизняні науковці традиційно розглядають установку як готовність до певної активності. Ця готовність визначається взаємодією конкретної потреби із ситуацією, її задоволенням. Поняття “установка”, визначене розробником теорії установки Д. М. Узнадзе, означає мобілізацію сутнісних сил людини задля задоволення найпростіших потреб фізіологічної природи. Точка зору Д. М. Узнадзе отримала свій подальший розвиток у диспозиційній концепції регуляції соціальної поведінки особистості В. О. Ядова, в якій багаторівнева сутність поняття “установка” позначена терміном “диспозиція”. На думку Л. Е. Орбан-Лембрик, установка — це цілісний стан особистості, вироблений на основі досвіду [1, 2, 3].

Більшістю авторів соціальна установка розуміється як стійке, фіксоване, ригідне утворення особистості, що надає стабільність спрямованості її діяльності, поведінки, уявлень про світ і саму себе. У вітчизняній психології існує традиція більш глибокого розуміння соціальної установки як конкретного виду фундаментального психічного механізму, регулюючого взаємовідносини суб'єкта і середовища. Соціально-політична установка розглядається нами в даній статті як певний стан свідомості, організований та детермінований минулим досвідом, той, що виражає готовність до певної реакції та поведінки особистості відносно конкретного соціально-політичного об'єкта.

Сукупність проблем, з якими стикнулася Україна на шляху державного і суспільного будівництва, виявилась більш складною, ніж це уявлялося в 1991р., на момент набуття статусу незалежної держави. Вказані проблеми значною мірою зумовлені складністю завдання кардинального та всебічного реформування України у всіх сферах суспільного життя, вирішити яке у відносно короткі терміни принципово неможливо.

Головним, на наш погляд, соціально-психологічним феноменом сучасної ситуації в Україні є відсутність в суспільстві єдиної ціннісно-нормативної бази, що сприяла соціальній згуртованості. Стара ціннісно-нормативна система, що консолідувала тоталітарне суспільство, була зруйнована, а нова, заснована на демократичних цінностях, так дотепер ще і не сформована. Специфіка соціально-психологічних трансформацій в Україні багато в чому визначається історичним досвідом формування інституційної і соціально-класової структури суспільства, а також базисного типу особистості в межах "радянського соціуму".

Ще на початку державної розбудови України практично одночасно виникають і набувають легальності нові соціально-політичні інститути: президентська вертикаль влади, багатопартійна система без домінуючої ролі Комуністичної партії, приватна власність і крупний бізнес, деідеологізовані силові структури. Фактично створюється абсолютно нова інституційна інфраструктура, яка в той період користується переважаючою підтримкою населення, набуваючи таким чином легітимного статусу.

Проте соціально-психологічний парадокс ситуації полягає в тому, що легітимний статус придбала система установ, які по суті своїй не були здатні здійснювати функції, необхідні для підкріплення декларативно прийнятих норм і цінностей демократичного суспільства. Владна еліта дотепер не готова до діалогу з опозицією та громадськістю, судова влада залишається залежною від виконавчої, підприємці відчують себе постійно обдуреними. Масова свідомість, що декларативно підтримує ринкову економіку, політичну демократію і правову державу, зберігає дотепер в повному обсязі ще радянські стереотипи, психологію залежності від держави.

Сутність сучасної соціально-політичної ситуації в Україні визначається наявністю одночасно з виборчою кампанією політичної і економічної кризи, що веде до згасання економіки і соціально-політичної активності. Для досягнення масової підтримки діяльності окремих гілок влади, на наш погляд, в суспільстві навмисно культивується за допомогою ЗМІ тоталь-

ний страх перед будь-якими кризами, а особливо перед їх наслідками. В результаті страх населення перед кризами сам по собі стає своєрідним соціально-психологічним механізмом, стримуючим будь-які конструктивні дії щодо подолання соціально-економічної та політичної кризи.

Політичні кризи, безумовно, дезорганізують, дестабілізують обстановку, але одночасно й мають конструктивну сутність — вони служать початком нового етапу розвитку суспільства, політичної свідомості та самосвідомості громадян. Саме наявність криз, необхідність їх вирішення і перешкоджає за певних умов розколу суспільства.

Специфіка української політичної кризи зразка 2009 року за умов виборчої кампанії полягає в наявності загальнонаціональної кризи, крім того, становище ускладнюється постійними протиріччями між різними гілками влади, які виявляються у глибоких політичних суперечностях між парламентом та урядом, між парламентом та президентською вертикаллю влади, а також між урядом та президентом.

Крім того, на сучасному етапі розвитку українського громадянського суспільства спостерігається рольова, нормативна та інфраструктурна переважаність інформаційного простору, що у свою чергу постійно є джерелом відчуття соціальної безпорадності і незадоволеності соціальним положенням у більшості людей. Ця незадоволеність шукає вихід в підтримці простих і однозначних гасел, які і пропонуються регулярно напередодні виборів різними політичними силами: “Вона працює”, “Владу потрібно відокремити від бізнесу!” тощо. Простота і загальнодоступність подібних закликів вигідно контрастує з властивою владній еліті “багатовекторністю”, що означає по суті виправдання невизначеної соціально-політичної та етичної позиції. Перевага багатовекторної позиції полягає перш за все в тому, що вона позбавляє від необхідності категоричного вибору — між Заходом і Сходом, між бізнесом і політикою, між правосуддям і корупцією.

Події президентських виборів в Україні наприкінці 2004 року призвели до “перелому” більшості тенденцій розвитку масової свідомості. Значні соціально-психологічні зміни, які відбулися в суспільній свідомості під впливом революційних подій, пов’язаних з виборами президента, дозволяли робити висновки про те, що в процесі демократичного розвитку України наступив новий етап становлення громадянського суспільства. У моніторинговому опитуванні початку 2005 року вперше було зафіксовано значне підвищення рівня демократизації масової свідомості за цілою низкою показників. В першу чергу, в політичній і морально-психологічній сферах. Проте результати опитування, проведеного відразу після парламентських виборів у квітні 2006 року, зі всією очевидністю продемонстрували повернення соціально-політичних установок і настроїв населення щодо демократичних принципів на “вихідні позиції” початку 2004 року. У результаті виявилось, що помітне поліпшення за низкою показників явилось не більше ніж сплеском демократичних настроїв.

Найбільш помітне зростання демократичних настроїв на початку 2005 року фіксувалося за такими соціально-психологічними показниками, як:

довіра до президента, уряду, представницької влади; довіра до інституту багатопартійної системи, партій і партійних лідерів; усвідомлення власної політичної ефективності — упевненості в тому, що “прості” люди можуть здійснювати вплив на політичні процеси, що відбуваються в країні; підвищення соціального оптимізму — очікувань і упевненості в тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься. Проте революційні очікування, надії і ілюзії не витримали постреволюційних реалій, які призвели до відновлення застійних тенденцій і зворотних настроїв в українському суспільстві.

Головною особливістю динаміки змін соціально-політичних установок сьогодні є істотне збільшення частки людей, що висловлюють негативні настрої, і зниження частки тих, хто переживає позитивні почуття, коли замислюється про майбутнє України. Так, наприклад, зменшилася питома вага людей, що відчувають при думці про майбутнє України інтерес, упевненість, радість, задоволеність. У той же час значно зросло число людей, у яких переважаючими відчуттями стали тривога, розгубленість, безвихідність, страх, песимізм. Якщо на початок 2005 року в масових настроях переважав оптимізм, то на початок 2006 року домінуючим фоном суспільних настроїв виступає тривога. На початок 2009 року на фоні подальшого зростання песимістичних настроїв знизилися оптимістичні прогнози і очікування, що стосуються перспективи розвитку різних соціальних сфер життя в Україні. Наприкінці 2008 року інтенсивності песимістичним настроям українців додала світова економічна криза, а також новий виток загострення внутрішньополітичної кризи.

Саме тому, не знаходячи в соціумі не тільки нових діючих демократичних цінностей, але і діючих елементарних законів, масова свідомість звертається до минулого досвіду, до традиціоналістської ціннісної бази регулювання соціально-політичних відносин. Одночасно інтуїція підказала певним політичним силам та окремим політичним діячам необхідну атрибутику і актуальну риторичку, відповідну цінностям, що набирають у суспільстві вагу. Звідси і досить дивна для політичних лідерів, що проголошують курс на інтеграцію в сучасне демократичне співтовариство, традиціоналістська орієнтація, яка проявляється у використанні архаїчних нарядів та зачісок, богослужінні на вищому державному рівні, відсутності демократичних принципів підбору кадрів при формуванні владних структур, закличках до відновлення процесу “індустріалізації” тощо.

Сьогодні в електоральному розколі України з подальшим все більшим розмежуванням електорату ключову роль почав грати чинник історичної ідентичності. На Заході України населення консолідується на основі своєї історичної пам’яті і відповідного відчуття — “вирватися з-під гніту Росії”. Консолідація населення Східної України здійснюється на основі історичної пам’яті і відповідного відчуття “соціально-культурного зв’язку з Росією”. Населення Центру України за цих умов балансує між Заходом і Сходом, відчуває подвійний прес соціальної невизначеності, схилиючись більш у бік Заходу, але не консолідується з ним повністю. За умов подвійної невизначеності тут більшою мірою слід чекати зростання потреби в авторитарному лідері, зростання потреби у появі “міцної руки”.

Справжня зрілість суспільної свідомості, на наш погляд, визначається здатністю громадян критично оцінювати поведінку політиків, реалістично тестувати політичну змістовність будь-яких обіцянок та особисту змістовність обіцяльників, особливо коли це стосується програм кардинальних зрушень або масштабних планів корекції стратегічних орієнтирів національного розвитку. Коли ж люди задалегідь вже поділили суспільство на “своїх” та “чужих” або “наших” та “не наших”, то пильність широких верств неодноразово обдуреного населення взагалі має бути подвійною.

Якщо ми порушимо питання міри довіри населення України до суспільних інституцій, то треба обов’язково зазначити той факт, що соціально-психологічні особливості соціально-політичних установок посттоталітарного суспільства певною мірою характеризуються негативізмом. Останнє явище виявляється у тому, що оцінки будь-якого суспільного інституту останніми роками здебільшого негативні. Крім того, політичний плюралізм, поява чисельних нових політичних партій, громадських об’єднань, рухів, політичних блоків тощо надто ускладнили політичну орієнтацію громадян, включаючи схильність до того чи іншого ідеологічного напрямку.

За умов ситуації, коли в кожній частині політичного спектра представлені декілька партій, що важко відрізняються за своїми програмними цілями, а для українського політичного простору характерним є існування декількох лише частково пересічних осей ідеологічного розмежування, зрозуміло, чому електоральна поведінка українців не вписується в класичні моделі і не пояснюється прямими співвідношеннями між вельми різноплановими установками і результатами голосування. Слід зазначити, що дана особливість актуалізує проблему багатофакторного підходу до вивчення соціально-політичних установок і переваг українських виборців.

Окремим проявом змін соціально-політичних установок є посилення інформаційно-психологічного впливу на суспільство з метою отримання електоральних симпатій. 10 років тому симпатії виборців значною мірою характеризувались особистими якостями лідерів, їх попередніми досягненнями та позицією з принципових питань. У теперішній час, точніше, з моменту остаточного переходу на пропорційну систему виборів, значно зростає роль політичних технологій, мета яких — формування соціально-політичної установки виборців.

Однією з особливостей політичної системи сучасного українського суспільства є те, що вона все ще зберігає риси радянської політичної системи. Це стосується, перш за все, політичної свідомості і політичної поведінки громадян. Саме тому багато авторів звертають увагу на збереження певних традицій відносно соціалізації особистості. До числа ж найбільш глибоко укорінених традиційних цінностей у політичній культурі громадян України можна віднести авторитарні соціально-політичні установки і колективістські орієнтації, конформізм відносно влади, залежність і централізм. У Радянському Союзі соціалізація особистості була практично зведена до виховання громадян, і це виховання, через тотальне проникнення ідеології у всі сфери життєдіяльності людей, було за своєю сутністю політичним,

заснованим на впровадженні в свідомість людей авторитарних соціально-політичних установок. Відомий український журналіст В. Портніков [8] відмічає, що еволюційні процеси в Україні відбуваються повільніше, ніж у Польщі, Словаччині, Румунії — з причин давньої соціалістичної спадщини та відсутності відповідального суспільства.

Проблема сьогодні полягає ще і в тому, що із року в рік в Україні спостерігається зростання деполітизації основної маси населення. Іншими словами, країна переживає системну кризу, що охопила всі сфери суспільного життя: економічну, політичну, соціальну і духовну. Економічні реформи, такі життєво важливі для подолання світової економічної кризи, не проводяться, це відбувається тому, що на сьогодні увесь український політикум став заручником власної електоральної риторики. Вся країна знаходиться в перманентному стані підготовки до чергових виборів. Постійно підіймаються теми — популістські за своєю сутністю, що не мають під собою ніякого економічно достовірного обґрунтування і що природно не мають ніякого логічного завершення.

Всі вищевикладені аспекти зміни соціально-політичних установок особистості в Україні, безумовно, негативно впливають на політичну поведінку, а саме на політичну участь громадян у житті і діяльності суспільства, а також на політичну поведінку і дії самих політиків. Політична участь в результаті перетворюється на політичне відчуження, яке виявляється в ухиленні від участі у політичному житті, втраті інтересу до політики і політичних норм. Щодо політиків, то їх політична активність, по суті, перетворюється на погано організовану звичайну роботу.

У загальному вигляді ми маємо виділити головні актуальні особливості, що обумовлюють зміни соціально-політичних установок за складних умов сучасної політичної кризи в період виборчої президентської кампанії. Перша особливість полягає у тому, що зміна соціально-політичних установок особистості на сучасному етапі здійснюється за умов дестабілізації суспільства. Безробіття, жебрацький рівень життя багатьох членів суспільства формують у громадян України недовіру до законів і органів влади, які у свою чергу, демонструють незацікавленість у наведенні ладу в країні. Все це відроджує у багатьох громадян соціально-політичну установку на виникнення переконання в необхідності встановлення в країні влади “міцної руки”.

Друга особливість полягає в тому, що на сьогодні в Україні у взаєминах між особистістю і політичною владою простежуються дві суперечливі тенденції. Одна з них полягає у розширенні можливостей політичної участі індивідів і груп населення, у зв'язку з ухваленням ряду заходів по переходу від авторитарного до демократичного політичного режиму. Інша полягає в зростанні ступеню прояву політичної апатії і відчуження багатьох громадян від влади і політики в результаті втрати свого соціального статусу, нездатності працювати за умов світової економічної кризи.

Третя особливість полягає в падінні довіри до офіційних представників влади у широких верств населення. Формування соціально-політичної установки негативного ставлення до всіх гілок та інститутів влади обу-

мовлено очевидною корумпованістю владних структур, брехнею і дезінформацією громадської думки з боку деяких представників органів влади, відходом від тих обіцянок і програм, з якими чергові лідери йшли на чергові вибори в органи влади. При цьому, на думку Ю. Мостової, в 2005 році пройшла велика чистка середньої управлінської ланки, коли близько 18 тисяч професійних бюрократів замінили на родичів та свояків. При цьому гасло “Бандитам — тюрми!” перетворилось в комерційну пропозицію, а народ не дочекався обіцяного покращення життя та соціальної справедливості. За сутністю професійність та інтелект влади впав, а рівень корупції залишився [9].

Четверта особливість полягає в девальвації основних політичних цінностей та ідеалів. Українське суспільство сьогодні знаходиться в стані “безнормності”, коли старі політичні установки, цінності, норми, соціально-політичні установки дискредитовані, а нові політичні ідеали залишаються непотрібними широким верствам населення.

П’ята особливість полягає у відсутності згоди в українському суспільстві відносно установок та цілей виховання. Інститути і представники влади продовжують сповідувати абсолютно різні соціально-політичні переваги, при цьому часто кон’юнктурні та егоїстичні. У країні практично повністю відсутня система політичної освіти населення.

Шоста особливість полягає в тому, що актуальною дійсністю сьогодні є той факт, що Україна знаходиться в ситуації здійснення процесу загальнонаціональних виборів на посаду Президента України.

Крім того, актуальною особливістю змін соціально-політичних установок громадян України за умов сьогоденної виборчої кампанії є факт застосування великої кількості технологій впливу на масову свідомість.

IV. Висновки

Головним, на наш погляд, соціально-психологічним феноменом сучасної ситуації в Україні є відсутність у суспільстві єдиної ціннісно-нормативної бази, що сприяла соціальній згуртованості. Крім того, сутність сучасної соціально-політичної ситуації в Україні визначається наявністю одночасно і політичної, і економічної кризи. Крім того, політичний плюралізм, поява чисельних нових політичних партій, громадських об’єднань, рухів, політичних блоків тощо надто ускладнили політичну орієнтацію громадян, включаючи схильність до того чи іншого політико-ідеологічного напрямку, особливо за умов виборчої кампанії.

Таким чином, можна зробити загальний висновок про те, що на сьогодні в Україні актуальні особливості, що обумовлюють зміни соціально-політичних установок особистості, мають складну і суперечливу природу, що є наслідком цілої низки соціально-психологічних проблем українського суспільства: кризою масової свідомості, політичною кризою, економічною кризою, конфліктом цінностей, відчуженням більшості населення від влади і недовірою до неї, кризою між різними гілками влади. Політична поведінка громадян обмежується, у кращому разі, помірно активною по-

літичною участю в житті країни, а в гіршому — можна говорити про наявність дезадаптаційних тенденцій у процесі політичної активності громадян України. У передвиборчий період відбувається значне інформаційне перевантаження, яке спричиняє відторгнення, неприйняття політичних лідерів, а також установок, які влада намагається сформувані. Найбільш надійним важелем формування соціально-політичної установки є очевидне розв'язання конкретної проблеми.

Література

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. — 5-е изд., испр. и доп. — М.: Аспект Пресс, 2006. — 363 с.
2. Надирашвили Ш. А. Понятие установки в общей и социальной психологии. — Тбилиси: Мецниереба, 1974. — 171 с.
3. Ольшанский Д. В. Массовые настроения переходного периода // Вопросы философии. — 1992. — № 4. — С. 3–15.
4. Ольшанский Д. В. Массовые настроения в политике. — М.: Прин-Ди, 1995. — 224 с.
5. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии. — Екатеринбург: Деловая книга, 2001. — 496 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. — К.: Академвидав, 2005. — 448 с.
7. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки. — Тбилиси, 1961. — 210 с.
8. Портніков В. “Я не сомневаюсь в будущем Украины как обычного европейского государства” — <http://www.from-ua.com/politics/c49b5dd197695.html>
9. Мостова Ю. Интеллектуальная пресса в Украине умирает // Профіль-медиа. — № 19 (88). — 2009.

Е. О. Бікулова

Классический частный университет, г. Запорожье

ОСОБЕННОСТИ ИЗМЕНЕНИЙ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ УСТАНОВОК В УСЛОВИЯХ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ КАМПАНИИ

Резюме

Общая цель существующего политического процесса в Украине заключается в формировании особенной системы взглядов, мыслей, социально-политических установок. Ведущая же идея данной статьи заключается в изучении особенностей изменений социально-политических установок в условиях избирательной кампании.

Ключевые слова: установка, социальная установка, социально-политическая установка, избирательная кампания, политический кризис.

E. O. Bikulova

Classical private university in Zaporozhie

**FEATURES OF CHANGES OF SOCIAL-POLITICAL ATTITUDES
ON CONDITIONS OF ELECTIONEERING CAMPAIGN**

Summary

The general aim of current political process in Ukraine is to create the specific system of views, opinions, social-political attitudes. And the main idea of this article is to study all the peculiarities of changes of social-political attitudes during the electioneering campaign.

Key words: setting, social setting, socio-political setting, campaign, political crisis.